

UDK:159.923(575.1)

Rustam OTAMURATOV,
O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali o'qituvchisi
E-mail: rustamota1989@gamil.com
Sarvinov OTAMURATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti

JDPU p.f.d. dots. R.A.Abdurasulov taqrizi asosida

THE INFLUENCE OF ANXIETY ON PROFESSIONAL IDENTITY IN ADOLESCENTS

Annotation

The concept of anxiety is considered to be the most studied concept by world psychologists. This concept was first emphasized and studied by Z. Freud. It is anxiety in adolescents that causes a number of problems in choosing a profession and realizing professional identity, which reduces interest in the future and the pleasure of living. In the psychological literature, the relationship between the concept of anxiety and the profession has been widely studied and various definitions can be found, although most researchers agree that it is necessary to consider it differently, as a situational and personal phenomenon, and give their opinions taking into account the dynamics of the transition state.

Key words: Anxiety, occupation, professional identity, personal anxiety, situational anxiety, frustration, restlessness, aggression, rigidity.

ВЛИЯНИЕ ТРЕВОГИ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

Понятие тревожности считается наиболее изученным мировыми психологами. Это понятие впервые было подчеркнуто и изучено З.Фрейдом. Именно тревожность у подростков вызывает ряд проблем в выборе профессии и реализации профессиональной идентичности, что снижает интерес к будущему и удовольствие от жизни. В психологической литературе связь понятия тревожности с профессией широко изучена и можно встретить различные определения, хотя большинство исследователей сходятся во мнении, что необходимо рассматривать ее иначе, как ситуативный и личностный феномен, и давать свое мнение, с учетом динамики переходного состояния.

Ключевые слова: Тревожность, профессия, профессиональная идентичность, личностная тревожность, ситуативная тревожность, фрустрация, беспокойство, агрессия, ригидность.

O'SMIRLARDA KASBIY O'ZLIGINI ANGLASHIGA XAVOTIRLANISHNING TA'SIRI

Annotatsiya

Xavotirlanish tushunchasi dunyo psixologlari tomonidan hozirda ko'plab o'rganilayotgan tushuncha sanaladi. Ushbu tushunchani birinchi marta Z.Freyd tomonidan ta'kidlangan va o'rganilgan. Aynan o'smirlarda xavotirlanish kasb tanlash va kasbiy o'zlikni anglashda bir qator muammolarni keltirib chiqaradi, bu esa kelajakka nisbatan qiziqish, yashash zavqini kamaytiradi. Psixologik adabiyotlarda xavotirlanish tushunchasining kasb bilan aloqasi ko'p o'rganilgan va turli xil ta'riflarini topish mumkin, garchi ko'pchilik tadqiqotchilar buni boshqacha ko'rib chiqish zarurligiga rozi bo'lishsa ham vaziyatli va shaxsiy hodisa sifatida, hamda o'tish holatining dinamikasini hisobga olgan holda o'z mulohazalarini beradi.

Kalit so'zlar: Xavotirlanish, kasb, kasbiy o'zlikni anglash, shaxsiy xavotir, vaziyatli xavotir, frustratsiya, bezovtalik, aggressiya, rigidlik.

Kirish. Dunyo mamlakatlarining taraqqiyot darajasiga qarab yangi kasblarning vujudga kelayotganligi, ularning jamiyat va insonlar ehtiyojiga ko'ra mavqei o'zgarib borayotganligi muttasil davom etmoqda. Jahonning yetakchi davlatlaridan bo'lmish Rossiya bilan Buyuk Britaniyadagi eng yuqori talab va nufuzga ega bo'lgan kasblar qiyoslanganda. Buyuk Britaniyada birinchi o'rinda axborot texnologiyalari (20%), ikkinchi o'rinda texnik-muxandis (15%), uchinchi o'rinda - menedjerlar, bank ishi (10%), eng prestijli mutaxassislar sifatida moliya ishi (27%), so'ngra dizaynerlar (18%) va dasturchilar (14%), Rossiyada esa yuqori ehtiyojtalab kasblar -

tarjimon va yuristlar, menedjer, dasturchi (8%) e'tirof etishmoqda. Kasb tanlash jarayonida xavotirlanishning kelib chiqishi, bir qator Yevropa, AQSh va Rossiya psixologiya sohasida faoliyat olib borgan olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyada o'smirlarning psixologik tomonidan salomatligi ijtimoiy-

iqtisodiy, ekologik, madaniy, psixologik va boshqa ko'plab omillarga bog'liq. Psixologiya soha vakillarining tadqiqotlariga asosan (L.I.Bojovich, V.S.Muxina va boshqalar) o'smir ijtimoiy-muhitning eng nozik tizimi sifatida turli tashqi va ichki salbiy ta'sirlarga tezda duchor bo'ladi [1].

So'nggi yillarda, olib borilgan maxsus eksperimental tadqiqotlarda tasdiqlaganidek, eng ko'p uchraydigan hodisalardan biri o'smirlarda kasb tanlashdagi xavotirlanishdir (I.V.Dubrovina, V.I.Garbuzov, A.I.Zaxarov, E.B.Kovaleva, R.S.Nemov, I.M.Kondakov, V.B.Chapar va boshqalar) [2]. Bu yerda xavotirlanish diqqatni, tafakkurni, xotirani va intellektual qobiliyatlarni safarbar qilish omilidir. Ammo xavotirlanish darajasi ushbu optimal chegaradan oshib ketganda, odam vahima qiladi. Muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik uchun o'smir ushbu kasbni tanlashdan voz kechadi yoki ma'lum bir vaziyatda muvaffaqiyatga erishish uchun hamma narsani qilishga harakat qiladi va pirovardida shu qadar unda emotsional va fiziologik charchoq paydo bo'ladi, u boshqa vaziyatlarda "muvaffaqiyatsiz" bo'lib qoladi. Oqibatda

bularning barchasi muvaffaqiyatsizlik qo'rquvini oshiradi, xavotir kuchayadi, ma'lum bir faoliyatlarda uning uchun doimiy to'siq bo'ladi.

Kasb tanlash, kasbiy jihatdan o'zini anglash va kasb tanlashning yoshga xos xususiyatlarini o'rganish bo'yicha N.Gisbers, Y.Golovaxa, A.Golomshtok, L.Yovayshi, Y.Klimov, A.Kronik, L.Mitina, I.Mur, N.Pryajnikov, D.Syuper, L.Bojovich, I.Kon, V.Slobodchikov, D.Feldshteyn va boshqalarning izlanishlarini ta'kidlashimiz mumkin. Ammo umumiy o'rta ta'lim maktablari va akademik litsey bitiruvchilari orasida kasbiy qiziqishlar(tanlovlar) shakllanishida xavotirlanish va qo'rquvning ijtimoiy-isixologik omillarini yoritishga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar dunyo amaliyotida juda kam ekanligi rost [3].

Yana bir guruh olimlarimiz R.Z.Gaynutdinov, E.G'.G'oziyev, V.A.Tokareva, Y.B.Shoumarov, B.R.Qodirov, V.M.Karimova, Sh.R.Barotov, N.S.Safayev, R.I.Sunnatova, Z.G.Nishonova, A.A.Fayzullayev, F.I.Haydarov, N.I.Xalilova, K.B.Qodirov, N.T.Norqulova izlanishlarida ham o'quv va kasbiy faoliyat motivatsiyalari haqida ilmiy ma'lumotlar mahalliy sharoitga doir empirik ma'lumotlar tahlil etilgan [4]. Xavotirlanish muammosi turli nazariy konseptual yondashuvlar asosida xorij, rus va o'zbek psixologlari tomonidan talqin etilgan. Xorij psixologlaridan Z.Freyd, A.Adler, K.Xorni, E.From, G.S.Sullivan, R.Mey, Ch.Spilberger, P.Tillix, A.Ellis, A.Bek, E.Lazarus, K.Rojers, X.Maurer, Dj.Taylor, N.Miller, D.Boulbi, K.Izard, A.Castaneda, B.McCanaless, D.Palermo va boshqalar tomonidan xavotirlanish muammosini o'rganish borasida izlanishlar olib borilgan. MDH mamlakatlari tadqiqotchi olimlaridan I.Sechenov, I.Pavlov, A.Uxtomskiy, A.M.Prixojan, Y.L.Xanin, A.I.Zaxarov, L.S.Slavina, B.M.Teplov, B.D.Nebilitsin, V.P.Zinchenko, I.V.Imedadze, L.A.Karpenko, B.G.Meshryakov, M.Z.Neymari, Y.N.Nuller, V.M.Astapov, V.A.Bakeyev, A.L.Venger, T.V.Dragonova, F.B.Berezin va boshqalar xavotirlanish, qo'rquv xolatining namoyon bo'lishi, uning kelib chiqish mexanizmlarini o'rganish borasida tadqiqotlar o'tkazib bu ikki emotsional xolatning o'xshash va farqli tomonlarini asoslab berganlar [5].

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston olimlari tomonidan ham kasb tanlashda o'z-o'zini baholash muammosini o'rganishga bag'ishlangan bir qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Ularda kasbiy tanlovlarni va o'z-o'zini baholashni shakllantirish muammosi doimiy o'rganishni taqozo etadigan muammo ekanligi ko'rsatilgan. Xususan, bir toifa tadqiqotlarda xavotirlanishning o'quv faoliyati bilan bog'liq jihatlari yoritilgan. Tadqiqotchi G.Qo'ldosheva tibbiyot oliy o'quv yurti talabalarining o'quv motivatsiyasining ijtimoiy-isixologik omillarini, Sh.T.Alimbayeva "O'smirlar o'quv faoliyatida xavotirlanish namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlari"ni, R.Asomovanning izlanishlarida esa kasb tanlash motivatsiyasi va uning dinamikasi, D.Xodjakulova tomonidan talaba shaxsiy-kasbiy yo'nalganligida kasbiy ustunovkalarining ahamiyati tadqiq etilgan [6].

Axloqiy, intellektual va estetik kabi his-tuyg'ularni ajratib, K. Izard tomonidan taklif qilingan tasnifga ko'ra, fundamental va hosilaviy hissiyotlar farqlanadi. Asoslarga quyidagilar kiradi:

1-jadval

Ko'rsatkichlar	jinsi	N	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	t	Ishonch darajasi
Vaziyatli xavotir	Erkak	54	21,8148	7,16141	-2,240	,027*
	Ayol	52	25,2692	8,67070	-2,232	
Shaxsiy xavotir	Erkak	54	36,6296	8,39878	-3,366	,001***
	Ayol	52	42,3846	9,19965	-3,360	

Yuqoridagi holatlarni yaqqolroq ko'rish uchun quyidagi berilgan diagrammadan foydalandik. (1-diagramma) Xavotirlanishni tekshirish bo'yicha yigitlar va qizlardan olingan natijalar diagrammasi

- 1) qiziqish - hayajon,
- 2) quvonch,
- 3) ajablanish,
- 4) qayg'u chekish,
- 5) g'azab,
- 6) jirkanish,
- 7) nafrat,
- 8) qo'rquv,
- 9) sharmandalik,
- 10) aybdorlik.

Xavotirlanish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarni va ularga tegishli bo'lgan ishlar sarhisobi qaralganda ushbu mavzuga tegishli bo'lgan ilmiy maqola va ilmiy ishlar sezilarli darajada so'nggi yillarda ortib borayotganini ko'rish mumkin, shunday qilib, 1920-yilda psixologik adabiyot va jurnallarda abstraktda faqat 3 ta maqola, keyingi 1960-yilda – 222 ta va 1995-yilda esa – 600 dan ortiq maqolalar yozilgan bo'lib hozirgi kunga kelib ushbu maqola va ishlanmalarning soni mingdan ziyod bo'lgan bo'lsa ajab emas [7].

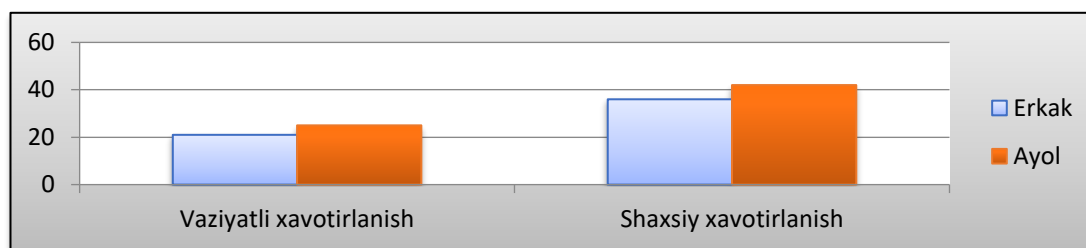
Xavotir muammosiga bo'lgan qiziqish turli yo'nalishdagi psixologlarning ishlari aks ettirilgan. Ushbu ilmiy atamani ilk marotaba klassik psixoanaliz vakili - Z. Freyd fan olamiga olib kirgan. Bundan tashqari klassik psixoanaliz vakili V. Reich; individual psixologiya vakili - A. Adler; neopsixoanaliz maktabi vakili - K. Horney, G. Sullivan, E. Erikson; gumanitar va kognitiv psixologiya maktabi vakili - K. Rogers va D. Teylor, C. Spielberger, X. Eisenk, Kattel, K. Izard, N. Miller, A. Spens, Sirazon va boshqalar xavotirlanishlarning eksperimental tadqiqotlari bilan shug'ullanishgan. Rus psixologiyasi vakillari orasida ushbu mavzuga oid bilimlari bilan katta hissa qo'shgan olimlar - A. Prixojan, F. Berezin, Yu. Xanin, V. Stolin va boshqalar sanaladi. Ular shaxsiy xavotirlanish va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qildilar: H. Hekhausen (1980), D. McClelland (1957), D. Atkinson (1957), K. Devidson (1960), S. Sarazon (1972), D. Naycholls (1976), R. Waite (1960) [8]. Bugungi kunga qadar xavotirlanishni na nazariy aniqlik, na motivatsiya fenomeniga qarashlilikini o'ziga xosligi muammosiga xali yetarli ma'lumotlar olishdagi natijalarga ijobiy tahlillariga erishishmagan, deb aytisak bo'ladi [9].

Tahlil va natijalar. Biz olib borgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarining kasblari va bolalarining tanlashga moyil bo'lgan kasblari o'rtasida juda kuchli bog'liqlik borligi aniqlandi. O'g'il bolalar ko'pincha otalari izidan borishga moyil [10].

Tadqiqotimiz uchun akademik litseyning o'smir yoshidagi o'quvchilarining - xavotirlanish darajasini, ularning kasbiy o'zini o'zi belgilashiga ta'siri darajasini aniqlash uchun quyidagi obyektlar va metodikalar tanlab olingan Biz tadqiqotimiz davomida xavotirlanishning o'quvchilarning kasbiy o'zini o'zi belgilashlari o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganish uchun Ch.D.Spilberger-Y.L.Xaninning "Xavotirlik darajasini o'rganish" so'rovnomasidan foydalandik, olingan natijalarni quyidagi 1-jadvalda keltirdik.

Xavotirlanishni tekshirish bo'yicha jinslar tafovuti tahlili

(n=106)

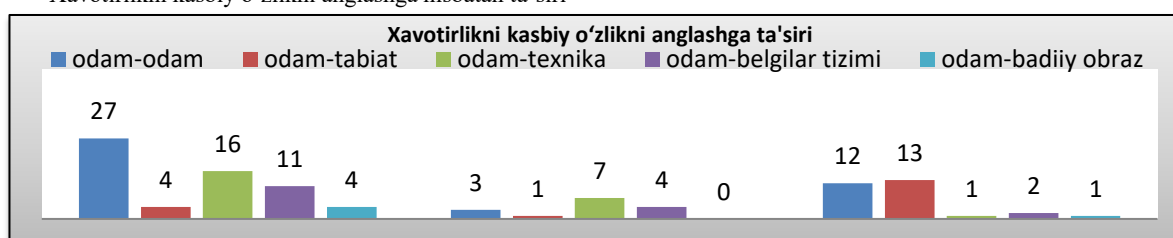

1-diagramma

Ch.D.Spilberger Y.L.Xaninning “Xavotirlik darajasini o’rganish” metodikasining jins tafovutlari asosida Styudentning – t mezonini bo’yicha tahlil qilganimizda ikkala shkala bo’yicha ham jinslararo farq kuzatilganligini aniqladik. Yani, vaziyatli xavotir shkalasi bo’yicha o’g’il bolalarda o’rtacha qiymat ko’rsatkichi 21,8148, standart og’ish 7,16141, qiz bolalarda o’rtacha qiymat ko’rsatkichi 25,2692; standart og’ish 8,67070 ko’rsatkichi olindi va jinslararo farq kuzatildi Xavotirlikni kasbiy o’zlikni anglashga nisbatan ta’siri

($t=-2,240$; $p<0,05^*$). Shaxsiy xavotir shkalasi bo’yicha o’g’il bolalarda o’rtacha qiymat ko’rsatkichi 36,6296ni, standart og’ish 8,39878ni tashkil etgan bo’lsa, qiz bolalarda o’rtacha qiymat ko’rsatkichi 42,3846ni, standart og’ish ko’rsatkichi 9,19965ni tashkil etdi. Ushbu shkala bo’yicha ham jinslararo tafovut kuzatildi.

Tadqiqotimizda olingan natijalarning miqdor darajasini 1-rasmda xavola etdik.

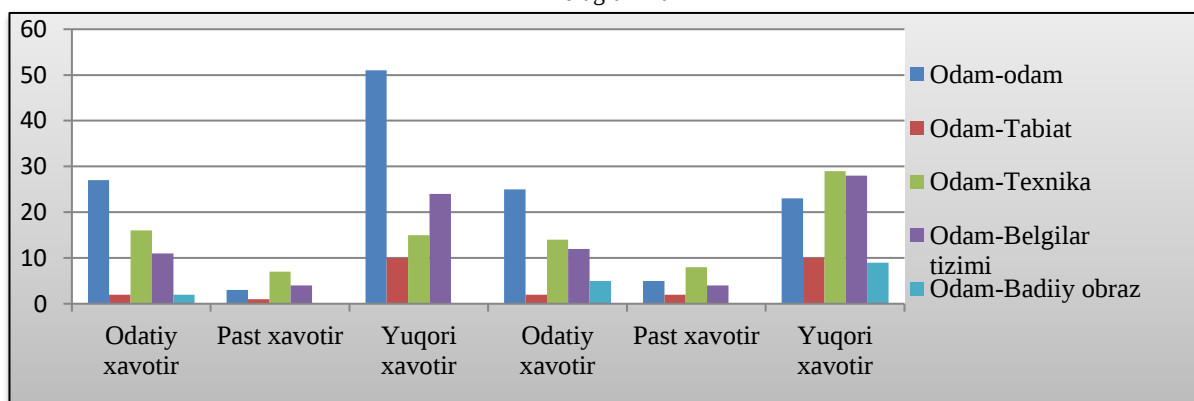
1-rasm

Xavotirlanish darajasi yuqori bo’lgan akademik litsey o’quvchilari deyarli barcha kasb turlarini – “odam – tabiat” va “odam – texnika”, “odam-odam” va “odam-belgilar tizimi” hamda “odam – badiiy obraz” turlarini tanladilar. Ushbu turdagi kasblarning shaxsiy fazilatlarini xususiyatlarini tahlil qilib, ularni xavotirlanish darajasi yuqori bo’lgan

odamlarning psixologik xususiyatlari bilan solishtirgandan so’ng, biz yuqori darajadagi xavotirlanishli akademik litsey o’quvchilari “odam – tabiat” va “odam – odam” kasblar turini o’zini-o’zi belgilashda tanlaydilar, degan xulosaga kelimiz.

Kasbiy o’zligini anglash bo’yicha korreksiyadan oldingi va keyingi holat tahlili

2-diagramma

Xulosa. Ishimiz maqsadiga erishish uchun 17-18 yoshli 106 iborat akademik litsey o’quvchilari guruhida xavotirlanish darajasini Ch.D.Spilberger-Y.L.Xanin va G.Ayzenkning o’zini ruhiy holatini baholash va kasbiy o’zini-o’zi belgilash kasb tanlovini aniqlash uchun E.A.Klimovning “Men ma’qul ko’raman” differensial diagnostic so’rovnoma metodikasi va A.Golomshtokning kasbiy qiziqishlarini aniqlovchi “Qiziqishlar xaritasi” metodikalaridan foydlandik. Tadqiqotimizning yuqoridagi metodikalar yordamida kasbiy o’zini-o’zi belgilashdagi xavotirlanish darajalarini o’zaro bog’liqligini ko’rib chiqdik va shu metodikalar orqali tadqiqotimizni amalga oshirdik. Akademik litsey o’quvchilarining kasbiy tanloviga xavotirlanish darajasining ta’sirini o’rganish uchun ushbu guruh sub’ektlarida kasbiy o’zini-o’zi belgilash xususiyatlarini aniqlash kerak. Akademik litsey o’quvchilarining kasbiy o’zini-o’zi belgilashini

o’rganish uchun biz “Men afzal ko’raman” differensial diagnostika so’rovnomasidan (E.A.Klimov) va A.Golomshtokning “Qiziqishlar xaritasi” metodikasidan foydalandik.

Tadqiqotlarimiz natijasida biz quyidagi natijalarga erishdik:

Tadqiqotimizdan so’ng ma’lum bo’ldiki, xavotirlanish darajasi normal bo’lgan akademik litsey o’quvchilarining guruhida past xavotirlanish darajasi jami sinaluvchilarning ichida (15 nafar) 13 % bo’lsa, 3 foiz qizlarning va o’g’il bolalarniki esa 10 foiz bo’lib chiqdi. Ulardan “odam – belgilar tizimi” kasb turlarini 4 nafari, “odam – texnika” 7 nafari, “odam – odam” turini 3 nafari va “odam-tabiat” kasbini esa 1 nafari tanlashgan;

- jami sinaluvchilarning (62 nafari) 60%ida: qiz bolalarda 24,5 % xavotirlanish darajasi odatiy ekanligi va

o'g'il bolalardan 31 % ekanligi aniqlandi. Ulardan 27 nafari "odam – odam", 4 nafari "odam – tabiat" turini va 4 nafari "odam – badiiy obraz", 11 nafari "odam – belgilar tizimi" hamda "odam-texnika" 16 nafari, kasblarini tanlashgan. "Odam-odam" turidagi kasblarni akademik litsey o'quvchilarining 25,5 foizi tanlashdi, ularning xavotirlanish darajasi normada bo'lgan;

- yuqori darajadagi xavotirlanish (29 nafar) 27% talabada aniqlangan, qiz bolalar (21 nafar) 72% va (8 nafar)

o'g'il bolalar 28%ni tashkil qildi. Ulardan "odam – texnika" turi – 1 nafarida; "odam – tabiat" turi – 13 nafari, "odam-odam" 11 nafarida va "odam – belgilar tizimi" 2 nafarida va "odam-badiiy obraz" esa 1 nafarida kasb turlarini o'quvchilar tomonidan tanlangan.

Tadqiqot ma'lumotlarini qo'lga kiritib, biz yuqori darajadagi xavotirlanishga ega bo'lgan akademik litsey o'quvchilari asosan "odam – tabiat", "odam – odam" kabi kasblarni tanlaydilar, degan xulosaga keldik.

ADABIYOTLAR

1. Прихожан А.М. Диагностика личностного развития детей подросткового возраста. — М.: АНО «ПЭБ», 2007. — 56 с.
2. Umarov B.M., Shoyimova Sh.S. Kasbiy psixologiya. – T - 2018.
3. Muxamedova D.G., Salomova G.Sh. "Psixologik tadqiqotlar ma'lumotlarini qayta ishlash metodlari va texnologiyalari" Darslik. – T – 2019.
4. G'oziyev E.E. Umumiy psixologiya. – T- 2015.
5. PRO выбор. Учебник по профилактической программе. Взгляд в будущее, СПб, 2005.
6. Jalilova S.X., Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Kasb psixologiyasi. T -2010.
7. Jalolov A. Kasb qanday tanlanadi?- T.: "Yangi asr avlodi", 2010.
8. Галецкая М.Е. Теории мотивации и стимулирования трудовой деятельности // Молодой ученый. 2016, 16-с.
9. Otamuratov R.U. Kasbiy tanlovlardagi xavotirlanishning psixologik xususiyatlari., Global dunyoda psixologiya fani: nazariya va amaliyot, chaqiruvlar va istiqbollar Professor Ergash G'oziyevich G'oziyev xotirasiga bag'ishlangan Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari 16 fevral 2022 yil 2022 y., - 379 b.
10. Otamuratov R.U., O'quvchilarda kasbiy motivatsiyalar shakllanishining psixologik omillari. O'zbekistonda psixologiyani rivojlantirish muammolari: nazariya va amaliyot uyg'unligi. 2021., - 282 b.